

JOSIP LISAC

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku i slavistiku

Obala kralja Petra Krešimira IV., 2, HR – 23000 Zadar

GOVORI DALMATINSKE ZAGORE KAO DIO NOVOŠTOKAVSKOG IKAVSKOG DIJALEKTA

Obrađuju se sažeto ikavski novoštokavski govori u Dalmatinskoj zagori, i to fonološke, morfološke, sintaktičke i leksičke značajke. Uspoređuju se s drugim govovima novoštokavskoga ikavskog dijalekta. Zaključeno je da su idiomi Dalmatinske zagore tipični hrvatski govori štokavskoga narječja, ali sa značajkama u kojih uz štokavizme nalazimo i niz čakavizama.

KLJUČNE RIJEČI: *akcentuacija, čakavizam, ikavizam, štokavština*

U unutrašnjosti Dalmacije, u Dalmatinskoj zagori, dominantni su dijalekatni idiomi novoštokavski ikavski govori, oni što pripadaju tzv. zapadnom dijalektu. Drugačiji idiomi nisu dobro zastupljeni, tj. oni u znatnoj mjeri postoje ili su donedavno postojali samo u Kninskoj te u Drniškoj krajini, a riječ je, naravno, o ijekavskim novoštokavskim govovima, o idiomima tzv. istočnohercegovačko-krajiškoga dijalekta. Idiomi toga dijalekta postoje i u Dubrovniku i u njegovu zaleđu pa i u mnogim drugim krajevima srednjojužnoslavenske genetskolingvističke cjeline. Kako se zna, taj je dijalekt najveći u dijasistemu. Ikavski novoštokavski govori imaju lijepo mjesto u povijesti hrvatskoga jezika, jer su njima pisana znatna djela hrvatske književnosti, npr. djela Josipa Banovca (Čista, 1693 – Šibenik, 1771), Filipa Grabovca (Podosoje kod Vrlike, 1697 – Santo Spirito kraj Venecije, 1749), Petra Kneževića (Kapitul kraj Knina, 1701 – Sinj, 1768), Jakova Pletikose (Vaćani, 1704 – Sumartin, 1769) i drugih autora. Oživljavaju ti govori i u novije doba, npr. u dijelu prevoditeljskoga opusa Mate Marasa (Studenti kraj Imotskoga, 1939) na temelju govora Imotske krajine ili djelomice u djelima niza pisaca, npr. Ivana Raosa (Medov Dolac kraj Imotskoga, 1921 – Split, 1987) ili Ive Brešana (Vodice, 1936).

Novoštokavskim ikavskim dijalektom govori se u znatnom dijelu Bosne i Hercegovine (zapadna Hercegovina, dio južne Bosne sve do područja Jajca i zone sjeverno od Travnika i Zenice; zapadno i sjeverozapadno od Livna, oko Dervente i Bihaća, u nizu malih oaza). U Hrvatskoj zapadnim se dijalektom govori od Opuzena i Metkovića kroz Dalmatinsku zagoru sve do njena sjeverozapada, a nerijetko dopire taj dijalekt i do mora, npr. oko Šibenika. I u Splitu danas dominiraju štokavci ikavci. Podvelebitsko ili njemu blisko područje u cjelini je ikavsko novoštokavsko,

pri čemu čakavci slabije ili bolje čuvaju svoje osobine u rijetkim naseljima (Senj, Privlaka i Novigrad kod Zadra). Na otocima ikavci novoštokavci registrirani su u Račišću (Korčula), Sućurju (Hvar), Sumartinu (Brač) i Maslinici (Šolta). U Lici su ikavci novoštokavci koncentrirani oko Gospića (Bilaj, Brušane, Trnovac, Smiljan itd.), u blizini Senja (Krasno, Krivi Put), oko Lovinca i Svetog Roka, u zoni prema Kordunu (Poljanak, Smoljanac). U Gorskom kotaru ikavce nalazimo u Liču i okolici, u Mrkoplju i u Sungeru. U Slavoniji zapadnom dijalektu pripadaju Vuka, Široko Polje, Punitovci i Dragotin. U Bačkoj znatno područje oko Subotice i Sombora (Srbija) te oko Bajе (Mađžarska) ima značajke novoštokavskog ikavskog dijalekta. Tom dijalektu pripadaju i Andzabeg te Erčin u okolici Budimpešte, dok je u Tukulji izmiješan novoštokavski ikavski i novoštokavski (i)jekavski dijalekt. U Italiji tom dijalektu pripadaju govori moliških Hrvata u Kruču, Stifiliču i Mundimitru. Priličan broj moliških Hrvata živi na području Perthu u Zapadnoj Australiji. Novoštokavskim ikavskim dijalektom govore Hrvati i Bošnjaci, rijetko drugi.

Glavno vokalno obilježje novoštokavskog ikavskog dijalekta njegov je ikavski refleks jata. To će reći da (i) u Dalmatinskoj zagori dolaze primjeri kao *besida, bičva, bidan, bis, bižat, Blagovist, brig, brimenit, brist, bubrig, cidit, cipat, civanica, crivo, cvit, Cvitna nedilja, čovik, dilo, dite, donit, grij, grijat, klišća / klišta, lik, linost, lipo, lito, livi, mira, misec, misto, mliko, mriža, nevista, njidra, onimit, oždribit, pisma, pivac, potriba, rič, rika, rizat, sikira, silo, slizena, smij, snig, srida, stina, strila, svića, svit, time, tribat, triska, triznost, vičan, vinčanica, vištica, vrića, zrit, zvirkat, zvizda, život, žlib* itd. Međutim, dolaze i ekavizmi kao *železo, cesta* ili *testa, breza, zenica, ovde, obe*, eventualno i pokoji jekavizam (*sijeno* uz *sino*). U primjerima kao *oraj, oras* ili *ora* "orah" jat je dao *a*. *A* je dobiveno i u primjeru *praska* "breskva". Vjerojatno je da je ikavski refleks jata dobiven od zapadnoštokavskoga diftonškog jata. Takvo stanje uglavnom nalazimo i drugdje u zapadnom dijalektu, s time da je najviše iznimki od ikavskog refleksa jata u zapadnoj Bosni i u Lici. Zato se može pomisliti da ikavska zamjena zapadnoštokavskoga diftonškog jata nije na tim terenima provedena dosljedno kao drugdje na ikavskim terenima.

Nekadanji poluglasovi (dakle novije šva) redovito su davali *a* (*danas, san, vas* "sav", *dan* itd.), no u primjerima kao *pasa* G jd., *sani* "snovi", *šavi* "šavovi" vokaliziran je poluglas u slabu položaju, kao u čakavaca. Među moliškim Hrvatima dolazi i *malin* "mlin", ponegdje i *kadi* "gdje". Na mnogim područjima *a* od šva, kao i svaki drugi *a*, vrlo su zatvoreni.

Stražnji nazal redovito je davao *u* (*put, zub, subota*); isti je rezultat dobiven i od samoglasnoga *l*: *sunce, žut, jabuka*. Tako je svagdje u novoštokavskom ikavskom dijalektu.

Prednji nazal redovito je prelazio u *e* (npr. *meso, pet, greda, jezik*), no bilježimo i *a*, npr. *žavica* "žalac" u Otoku kod Sinja, *prijat* "primiti", *zajat* "posuditi", *jačmak* "ječam" u Imotskoj krajini i Bekiji, *jačmik* u Klisu, *jačmer* u Mratovu (Promina) itd. Svakako primjeri s *a*, koji dolaze i u Trnovcu u Lici, u Grudama i Vitini u zapadnoj Hercegovini, u Guberu kod Livna itd., govore o bliskosti tih štokavaca s čakavcima u kojih prijelaza prednjeg nazala u *a* ima osjetno više.

Neki hrvatski govori (npr. govori moliških Hrvata, Bošnjaka u Donjoj Rami, kao i idiomi brojnih čakavaca) karakterizirani su promjenom *ra* u *re* pa imaju primjere

tipa *krest, rest, rebac* ili *repac* "vrabac". *Rest* npr. dolazi u Primorskom Dolcu sjeverno od Kaštela, u Sinju (*Čekaj, magere, dok trava nareste*), u Otoku, a i *rebac* je dobro zastupljeno u govorima Dalmatinske zagore. *Krast* dolazi na dalmatinskom kopnu (Makarsko primorje, Klis, Nin, Imotski, Opuzen itd.), u većem dijelu Rame, u Hercegovini i jugozapadnoj Bosni, u Derventi, Lici i u senjskom zaleđu. Sjevernije u Bosni i u bačkih Bunjevaca *e* se obično javlja samo u *vrebac*.

Primjeri tipa *greb* i *greblje* također su dobro potvrđeni. Npr. u Otoku kod Sinja zabilježeno je *Jednon nogon u grebu*, a i u Imotskoj krajini i Bekiji svagdje je *greb*, u Sinju dubletno *grop* ili *grep*. Osim u tih štokavaca, prijelaz *ro* u *re* jače je ili slabije zastupljen i u jugoistočnih čakavaca, također u još nekih štokavaca, osobito u zapadnoj Hercegovini.

Vokalne redukcije u Dalmatinskoj zagori vrlo su česte. Npr. reducira se *i* u Gali u Cetinskoj krajini, u Otoku, u Lovreću i Rašćanima u Imotskoj krajini ili u Badnju kod Drniša (*govedna*). Vokal *e* reducira se u Brnazama (*Loš jon se piše*), u Lovreću (*Ka te klepnjen, sve š zvizde pobrojiti*) ili u Sinju (*vrteno*). *O* se reducira u Gali u Cetinskoj krajini, u Brnazama, u Otoku (*Bićeš mirnija nek teletija majka*) ili u Kotezima kod Vrgorca (*vaki*). Primjere redukcije *u* nalazimo rijetko (npr. u Sinju), a češće primjere redukcije *a*, npr. u Runoviću (*Iđen kud me noge nose*) ili u Badnju kod Drniša (*Merika*). Takve vokalne redukcije česte su osobito u sjevernijim bosanskim predjelima, a i u Rami dolazi npr. *slobodenje* "oslobođenje" itd. Među moliškim Hrvatima javlja se reduciranje ili otpadanje starih kratkih dočetnih vokala.

Također se vokali često zamjenjuju: npr. *prijatelj* (Badanj), *džigarica* (Imotska krajina), *općena* "općina" (Perković), *večara* (Jabuka kod Sinja), *livoda* (Sebišina kod Imotskog), *pulicija* (Imotska krajina), *zabiližit* "zabilježiti" (Imotska krajina) itd. Takvih primjera ima mnogo i izvan Dalmatinske zagore, npr. u okolici Dervente *večara, rašeto, panediljak, subata*, na području Rame *dosadišnji, dimljčar, livoda, čorapa, katulik* i sl.

Djelovanje nazala vrlo je izrazito u primjerima kao *un – una – uno* (Rašćane Gornje u Imotskoj krajini), *nuga, nus, kunj* (Lišane Ostrovičke) itd. Takvi su primjeri relativno rjeđi u drugih ikavaca novoštokavaca, no ipak su česti u zapadnoj Hercegovini.

U konsonantizmu govora Dalmatinske zagore važna je značajka *đ* kao refleks praslavenskoga *d'* (*pređa, svađa, žeđa*), ali se javlja i *j* (dosta često *mejaš*, zatim *omejašit*, uglavnom redovito *gospoja*, tu i tamo *prejica*). Primjeri *s j* govore o bliskosti tih štokavaca s čakavcima, a i s mnogim kajkavcima. Ikavci novoštokavci ponegdje drugdje imaju *j* npr. češće nego u Dalmatinskoj zagori, npr. u Rami, u dolinama Vrbasa i Lašve, ponegdje ga pak uopće nemaju. Također dolazi npr. *moždani / moždani, zviždat / zviždat*. Naravno, jedni su primjeri šćakavski, drugi štakavski.

Novoštokavski ikavski dijalekt je i šćakavski (npr. *šćap, pušća*) i štakavski (*klišta, gušterica*) tako da se po toj značajci dijeli na dva poddijalekta. Takva podjela postoji i u Dalmatinskoj zagori. Ugrubo govoreći, šćakavski su govori u Dalmaciji između Cetine i Neretve te u štokavaca na otocima, u Bosni od Livna i Tomislavgrada do gornjeg Vrbasa i srednjeg toka Bosne, oko Dervente, u Bosanskoj krajini, u Slavoniji (Vuka, Široko Polje, Punitovci, Dragotin). Štakavska je zapadna Hercegovina, Dalmacija zapadno od Cetine, Lika i Bačka. Uz to su štakavski

Opuzen, Lič u Gorskom kotaru, Molise. Gledano preciznije, pokazuje se da u Otoku kod Sinja i u Sinju dolazi i *št* i *šč*, slično je i u Grudama u zapadnoj Hercegovini, dok je Čitluk šćakavski. Granica na zapadnohercegovačko – dalmatinskom području teče od Raške Gore na Neretvi preko Čabulje do Vranića i Gruda, zatim između Drinovaca i Ružića do brda Milina zasida odakle se spušta na podnožje Biokova između Raščana i Kozice. Kako se zna, Makarsko primorje je šćakavsko, isto tako i Imotska krajina. U zapadnoj Bosni dolaze i šćakavizmi.

Fonem *f* uglavnom ne dolazi u rečenom dijalektu (osim u bošnjačkim govorima) ili je ograničen na tuđice i onomatopeje. Dosta je rijetko *ufat se*, češće *uvat se*, k tomu se kaže npr. *frigat*, *fažol*, *fumar*, *karanfil*, *šofer*, *flaša* itd. Zamjenama se dobiva npr. *venjer*, *vuštan*, *vabrika*, *šuvit* ili *prigat*, *Pilip* i *pratar*. *F* je relativno frekventno u moliških Hrvata, u bačkih Bunjevaca, u Mrkoplju, u Ninu, u Sućurju i u Sumartinu.

Fonem *h* izgubljen je ili rijedak uglavnom svagdje, a prelazi obično u *v*, *j* i *k*. Primjeri bi bili *rast* "hrast", *ajduk*, *gra*, *maovina*, *Duovi*, *duvan*, *kruv*, *gluv*, *mijur*, *grij*, *siromak*, *oraknjača*. Fonem *h* dolazi često u moliških Hrvata, također u Sumartinu i u bačkih Bunjevaca. Bošnjaci uglavnom redovito imaju oslabjeli izgovor *h*.

Pretežno se *dž* čuva (npr. *džep*), ali uz česte prijelaze u *ž* u primjerima kao *žep* ili *sržba*. Na jugozapadu Imotske krajine *dž* prelazi u *đ*, a tako je i ponegdje drugdje (Opuzen, Molise, senjsko zaleđe, Nin itd; uglavnom redovito u Bošnjaka). Uglavnom ne dolazi do izjednačenja afrikata *č* i *ć* u njihovoj srednjoj vrijednosti, no toga ipak ima u Dalmatinskoj zagori (Primorski Dolac). Dalmatinska zagora svagdje ima *cr-*, a čuvanjem *čr-* izdvajaju se moliški Hrvati, donekle i Sunger u Gorskom kotaru.

Zvučnost na kraju riječi uglavnom se zadržava, ali se i djelomično gubi; obezvučenost na kraju riječi značajka je govora Sinja i okolice (*dit* "djed"), zaseoka Mrnjavci u Lovreću, česta je u govoru Badnja kod Drniša (*noš*), a i u Perkoviću (*kriš*) i u Jabuci kod Sinja (*grep* "grob"). Djelomično gubljenje zvučnosti na kraju riječi dolazi u moliških Hrvata, u zapadnoj Hercegovini i u Opuzenu. Drežnica (Bošnjaci) u Hercegovini gubi zvučnost na kraju riječi, kao i mnogi drugi govori u Bosni i Hercegovini.

U primjerima kao *more* "može" uglavnom je svagdje došlo do prijelaza *ž* u *r*, jedino se ponegdje javljaju dubletni oblici kao *može* u Otoku, a i u Imotskoj krajini i Bekiji mogućnosti su razne, npr. *ne mogu*, *ne mežen*, *ne moren*. Npr. u okolini Dervente dolazi *moremo*, no bački Bunjevci imaju *ž* nepromijenjeno. *R* dolazi i u *jerbo*.

Redovito se javlja *doć*, *poć* i slično, rjeđe *dođe*, *pođe* i slično. I izvan Dalmatinske zagore čest je odnos *nać*, *najde*, *doć*, *dojdem*, a osim toga javlja se i *doć*, *doješ* ili slično.

Nova jotacija nije dosljedno izvedena, a osobito su primjeri kao *rod(i)jak* i *net(i)jak* česti. Zna biti tako i izvan Dalmatinske zagore, i to ne samo *rodijak* nego i npr. *diviji* "divlji", *kravje* "kravlje" itd.

Protetsko *j* nije često. Primjeri kao *jakrap* i *jakrep* "škorpion" (Imotska krajina i Bekija) iznimni su, običniji u raznim mjestima *jope(t)* "opet", *južina* "užina" ili *joko* "oko"; u tom dijalektu dolazi i *jular* i tomu slično. Približno je takvo stanje i drugdje u dijalektu.

Fonem *lj* (npr. *čeljade*) nerijetko se izjednačuje s *j* (npr. *dimjak* "dimnjak" od *dimljak*) u raznim govorima ikavaca novoštokavaca, ipak pretežno uz obalu ili blizu nje. Ponegdje dolazi *plačka* i slično, vjerojatno pod turskim utjecajem. U zapadnoj Hercegovini često je *judi*, *grebje* "groblje" itd.

U krajevima bližima moru u načelu je dočetno *l* u participima dalo *a* (npr. Jabuka kod Sinja *nosija*, Kotezi kod Vrgorca *donija*), a u krajevima udaljenijima od mora *o* (Badanj kod Drniša *vidijo*, Sinj *vidijo*, Sebišina kod Imotskoga *volijo*). Ipak je ponegdje u Dalmatinskoj zagori moguće i jedno i drugo, npr. *sidiyo* i *nosija*. Također dolazi npr. *so*, *stočić*, ali i *anđel*, *momentalno*. Tako je u načelu i drugdje, pa je npr. oko Dervente bilježeno *doveo*, *debel*, *stol* i *sto*, *general*, uz to *civilj*; u bačkih Bunjevaca npr. *išo*, ali *val* i slično. Bački bunjevački Hrvati imaju, dakle, *bio*, ali primjeri kao *dužijanca* pokazuju da je tu *-l* dalo *-a* a ne *-o*. Polazi se, naime, od lika *doželnica* koji nije dao *dožeonica* nego je dao *dože(j)anica*. Bit će da se među tim našim ljudima nalazilo i onih koji su govorili *bija* ili su možda još u Dalmaciji ili u Lici primili leksem *dužijanca* od onih od kojih se takva riječ i očekuje. Zanimljivo je da je u Sungeru kod Mrkoplja bilježeno ne samo *vidija* i slično nego i *bil*, *metnil*. Primjeri tipa *bije* "bio" dolaze u Posedarju, u Pidrasi kod Zadra, u Trnovcu u Lici itd.

Uglavnom svagdje je dočetno *m* u nastavcima i u nepromjenjivim riječima prešlo u *n*, npr. *vidin*, *noktiman*, *osan*. Ipak je npr. u okolici Drniša (Badanj) *znadem*. Inače je sekundarno *n* u ikavskom novoštokavskom dijalektu prilično često, npr. *nanić* oko Dervente, a i prijelaza *-m* u *-n* ima dosta, npr. u zapadnoj Hercegovini *kažen*, *iden*, *caron* itd, uz *branim*, *konopom* itd.

Premetanjem je dobiveno *svi* i slično, ali je ipak *Sisveti* (< *vsī sveti*), pa i *vas* "sav". Dosta često dolazi *brteno* ili *breteno* i slično, pa i *rezerba* ponegdje.

Kaže se npr. *bracki*, ali ipak npr. *kanaski* (< *kanadski*) na čakavski način. Dolazi npr. *dabogda* "dabogda", *lovta* "lopta", *prisidnik* "predsjednik", *groz* "grozd". Sve su to primjeri iz Dalmatinske zagore. Primjeri tipa *groz* dolaze u zapadnohercegovačkom govornom tipu.

Javljaju se brojne asimilacije (npr. *čvrčak*, *pašoš*), ali i disimilacije (*lebro*, *tavnica*, *sumljicit*, *pantit*). Nerijetko dolazi *kljišća*. U primjerima tipa *mrtac* otpada *v*, a *v* može dati i *b*, npr. *brteno*, kako smo već vidjeli.

Akcentuacija u ikavskim novoštokavskim govorima uglavnom je dosljedno novoštokavska. To znači da se javljaju četiri akcenta s distribucijom kao u standardnom jeziku. To ipak ne znači da silazni akcenti ne mogu doći i izvan prvoga sloga u riječi, osobito u riječima stranoga podrijetla i u domaćim složenicama. Područje Imotske krajine i Bekije u cjelini dijalekta najdosljednije je u prenošenju naglasaka na proklitiku, čak u oko 90% primjera. Razlike među govorima ipak su znatne, npr. kod imenice *ulje* naglasak je u kopnenim govorima zapadno od Cetine kratkosilazni na prvom slogu, dok je u govorima bližima moru te u govorima

istočno od Cetine naglasak dugosilazni na inicijalnom slogu. Nenaglašene duljine čuvaju se u Dalmatinskoj zagori dobro. U jednom dijelu Rame čak se može čuti akut u govoru Bošnjaka, ali on uvijek može biti zamijenjen dugosilaznim naglaskom, pa je, dakle, fonološka vrijednost toga akcenta ograničena. U Kruču (Molise) je bilježen akut, također u Sumartinu. Akut u Molisama samo je akustički akut, tj. uglavnom nije refleks staroga akuta nego je svaki naglašeni dugi uzlazni slog akustički akut. Općenito govoreći, akcenatski se izdvaja moliško područje gdje su vrlo česti dvostruki akcenti, gdje akcent obično ne prelazi na proklitiku i gdje čak dolazi (neposredno ispred naglaska) prednaglasna duljina. Svakako je tu utjecaj bilingvizma bio izrazit. U ikavskočakavskim govorima zapadne Bosne postoje ostatci starije akcentuacije, uključujući eventualno i akut. U zapadnom dijalektu dolazi i do skraćivanja nenaglašanih duljina, od neznatnih (npr. Trnovac u Lici ili Opuzen) do znatnih (novoštokavci ikavci na Hvaru i na Braču). U svemu, naglasne značajke novoštokavskog ikavskog dijalekta u mnogim su pojedinostima temelj norme hrvatskoga standardnoga jezika.

Deklinacija imenica u Dalmatinskoj zagori pretežno je novoštokavska, a to znači da ima i arhaičnijih deklinacijskih oblika. U D, L i I mn. obično su nastavci izjednačeni, ali često to nisu nastavci *-ama* ili *-ima*. Nerijetko dolazi npr. *pisarin, čudin, sestron* ili *sestran, selin* i slično. U Mratovu imamo nastavke *-ama* i *-ima* u ženskom rodu (*ženama, ćerima*), *-in* ili pak *-ima* u muškom i srednjem rodu. Takvih ili sličnih odstupanja nalazimo i drugdje (zapadna Hercegovina, Lika, Livno, Tomislavgrad, Rama, Makarsko primorje, bački Bunjevci). Na raznim stranama, pa i u zapadnoj Hercegovini i Imotskoj krajini, vrlo su obični primjeri kraćih množina, npr. *brci, listi, vozi*, ali paralelno može doći *listovi, brodovi, žuljovi*. Česti su u unutrašnjosti Dalmacije primjeri tipa *s prijateljom, mačon, nožon, mužon* itd., dakle, često izostaje nastavak *-em/-en*. U G mn. obično se javlja *-a* (*dana, žena, sedala*), ali uz oznaku količine ipak npr. *deve nedilj*. G mn. glasi također npr. *brez ruku*, no mogu se javiti i nastavci *-iju* (*očiju, kostiju, noktiju*) i *-i* (*mravi*). Dvosložna hipokoristična imena dekliniraju se po tipu *Pero – Pere*, rjeđi je tip *Ivo – Iva*, kako je npr. u Imotskoj krajini i Bekiji, ali samo u nekoliko primjera, dok je uobičajena deklinacija *Bruno – Brune* i sl. U moliških Hrvata srednji je rod izgubljen pod talijanskim utjecajem, a tu ima i raznih drugih odstupanja od stanja uobičajena u zapadnom dijalektu.

Sustav pridjevskih riječi karakterizira čuvanje razlike između određenog i neodređenog vida. Dobro se čuva i određena (*lanjski snig*) i neodređena deklinacija (*Moreš ga žedna privest priko vode*). U D i L jd. ženskog roda pridjevske deklinacije u Primorskom Dolcu zabilježen je nastavak *-on* (tip *Živi na čaćimon grbači*), tako može biti i u Otoku i u Sinju, no češći su primjeri tipa *Žive na visokoj nozi*. U Makarskom primorju, na šibenskom području, u Opuzenu i u Donjoj Rami javljaju se primjeri tipa *po mekom / mekon travi*, kako nalazimo i u Dubrovačkom primorju, u Drežnici u Hercegovini te u splitskih i nekih srednjodalmatinskih i južnijih čakavaca. U zamjeničkim riječima u Dalmatinskoj zagori dosta je često *Vrak te tenta da jon išta govoriš*. Tu se javlja i *što* i *šta*, a dosta je običan navezak *-zi*: *onizi, svojizi* itd.

U zbirnim brojevima dolaze primjeri tipa *petero*, dakle s morfom *-er-*.

Infinitivi su obično krnji, dakle, *volit, doć* itd., uz to npr. *pripremi* "priprijeti". U glagolima II. vrste obično je *-ni-* a ne *-nu-*: *kleknit, metnit* itd. Ipak u Rami, zapadnoj Bosni, zapadnoj Hercegovini često je *maknut, crknut* itd. Dosta različiti oblici zastupljeni su u 3. l. mn. prezenta: *žive / živu, gledaju, slažu*. Uz *misle* npr. može biti i *mislu*; tako je i na šibenskom području, u bunjevačkim bačkim govorima, u Tomislavgradu, Livnu, u Grudama, Makarskom primorju, Sućurju, Sumartinu, Klisu itd. Imperfekt se malo javlja, aorist je čest (Otok: *Puče ki grom iz vedra neba*). U aoristu se javlja npr. *odošmo, odošte*. Kondicionali su uglavnom redovito tipa *ja bi + radni glagolski pridjev*. U futuru u Dalmatinskoj zagori nije rijetka konstrukcija *budem + infinitiv*.

Glede sintakse, u govorima Dalmatinske zagore karakteristična je znatna frekvencija genitivnih sintagmi: *pitaj zato ljudi i žena* (Imotska krajina i Bekija). Tako je i drugdje, osobito u bačkih Bunjevaca i oko Dervente.

Često se rabe jedninski oblici sa značenjem množine, npr. *ovde ti je sama jama*, a tako je i u okolici Dervente.

Dosta dolaze konstrukcije dvaju infinitiva (*on neće volit čut ovu vist.*- Imotska krajina i Bekija), a i konstrukcije *za + infinitiv* (*sve je to Bogu za plakat* – Brnaze), kako je i u okolici Dervente (*to je za pripovidat*).

Imperativom se često pričaju prošle radnje: *razgovaraj oni, razgovaraj i ne vide da pokipi mliko* (Imotska krajina i Bekija). Tako je i u okolici Dervente, u Rami, u Opuzenu itd.

Čest je u Dalmatinskoj zagori i model rečenice kojoj je semantičko obilježje "anonimnost subjekta" (*ubilo ga u putu* – Imotska krajina i Bekija), kako dolazi i u okolici Dervente, u zapadnoj Bosni itd.

Ispred nenaglašenoga *se* povratnih glagola donekle se u perfektu čuva nenaglašeno *je*: *Skuvala ti je se manistra* (Sinj).

Češće se *je* u takvoj poziciji izostavlja, npr. *Razbilo mi se o glavu* u Dobrinču u Imotskoj krajini.

Dolazi *je* kao naglašeni oblik prezenta glagola *biti*: *A je mi skresala sve u brk* (Sinj).

Novoštokavci ikavci uglavnom svagdje imaju mnogo turcizama (npr. *adet, aga, barjak, beg, bekrija, janjičar, kadija, odža, raja, spahija*), ponegdje i mnogo romanizama (*kantat, libar, manjkat, punat, stimat* "procijeniti štetu", *škur*), germanizama (*ceh, cigla, šina, škodit, štrik*), pa i mađarskih riječi (*ašov, cipela, čipka, čopor, gazda, kecelja, kočijaš, lopov, parlog* "zapuštena njiva", *teret, vašar*). U literaturi (Drpić, 2007: 98) se navodi kako J. Lisac (2003: 59) kaže da u moliškohrvatskim govorima turcizama vjerojatno nema zbog jakog romanskog utjecaja, ali to, razumije se, nisam rekao ni u *Hrvatskoj dijalektologiji 1.* niti igdje drugdje. Posebnu čakavsko-zapadnoštokavsku boju imaju riječi kao *klobuk* "šešir", *tust* "debeo", *muka* "brašno", *postol* "cipela". Kao riječ očuvanu u čakavštini i na raznim stranama u štokavštini spominjem leksem *pot* "znoj". Značenjem kao u čakavštini izdvajaju se primjeri *cine* "jeftino", *jid* "ljutnja". U mnogim krajevima

govori se *maća* "maćeha" ili kako drugačije, *maćva*, *maćuva*, *maćija*. Često je *komoštre* "lanci nad ognjištem o kojima visi lonac" ili *komaštre*.

Kao primjer govora Imotske krajine u prevodilačkoj književnosti navodim jedan sonet talijanskog pjesnika Giuseppea Gioachina Bellija (Rim, 1791 – Rim, 1863) u prepjevu Mate Marasa:

Ruke k sebi, govno prigriza

Ajme, budalaša! Svaki put me šćine.
Guzica mi nije slama da se drpa,
nego mlado meso; neman ni kombine,
sve što nosin to je malo litnji' krpa.

Labrcaj šta oćeš, da san vaka-naka,
ali ruke k sebi. Stoj, da nisi rišća!
Po napasnin rukan pozna' ćeš divljaka,
a tvoji su nokti gori nego klišća.

Vice, stani, kad ti kažen, stani, Vice!
Nazad! Ako si mekotu begenisa,
ajde pripipavat guzove u Ice.

Pušćaj, zvirota! Iskopa' ću ti oko!
Urazumi se, dok nisi ovarisa.
Bože me slobodi! Vrat slomijo, stoko!

Naravno, iz prepjeva vidimo mnoge značajke govora Imotske krajine (ikavizam, čakavizam itd.), no potrebno je dodati rječnik: *šćinit* "uštipnuti"; *drpati* "hvatati i čupati; navlačiti koga"; *labrcat* "blebetati"; *rišćat* "usuditi se"; *mekota* "mlitavo meso"; *begenisat* "odabrati"; *zvirota* "zvjerast čovjek"; *ovarisat* "nastradati".

Razumije se, bilo bi moguće navesti i mnogo drugih književnih tekstova napisanih na temelju govora novoštokavskog ikavskog dijalekta. Očito je npr. da bi i pjesme Vinka Nikolića iz zbirke *Moj grad*, a i neke druge njegove pjesme napisane šibenskim govorom, ulazile u taj kontekst.

Sve u svemu, govori Dalmatinske zagore tipični su hrvatski idiomi štokavskoga narječja, ali sa značajkama u kojih uz štokavizme nalazimo i niz čakavizama. Ti govori su, dakle, bliski čakavštini, a to je i naravno kad se zna da su dugo proveli u užem govornom dodiru. Naravno, i drugi govori zapadnoga dijalekta tipični su hrvatski štokavski idiomi, dobro povezani s govorima toga dijalekta u Dalmatinskoj zagori.

LITERATURA

Literaturu o govorima Dalmatinske zagore ovdje navodim podrobno, a literaturu o ostalim govorima novoštokavskog ikavskog dijalekta u najužem izboru.

Josip Ba o t i ć, "Ikavskošćakavski govor u okolini Dervente", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, 4, 1983, 7-208.

Paško B i k i ć, "Mali prominski rječnik", *Prominski glasnik*, 2, 1994, 41-54.

Živko B j e l a n o v i ć, "Novoštokavski govori sjeverne Dalmacije i čakavski supstrat", *Radovi Pedagoške akademije Split*, 2, 1977, 47-56.

Tomislava B o š n j a k, "Frazemi u lovrečkome govoru kojima se opisuje izgled", *Lovrečki libar*, 6, 2004, 123-132.

Tomislava B o š n j a k B o t i c a – Mira M e n a c M i h a l i ć, "Vokalizam i akcentuacija govora Lovreća", *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 32, 2006, 25-41.

Walter B r e u – Giovanni P i c c o l i con la collaborazione di Snježana M a r č e c, *Dizionario croato molisano di Acquaviva Collecroce*, Campobasso, 2000.

Dalibor B r o z o v i ć – Ivka B r k i ć, "Otok", *Fonološki opisi srpskohrvatskih / hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, Sarajevo, 1981, 399-404.

Ankica Č i l a š, *Fonologija ikavskih štokavskih govora između rijeke Krke i Neretve* (rukopis), Zagreb, 2002.

Marko Č u l j a t, *Ričnik ličke ikavice*, Gospić, 2004.

Irena D r p i ć, "Prilog istraživanju moliškohrvatskoga govora Mundimitra", *U službi jezika. Zbornik u čast Ivi Lukežić*, Rijeka, 2007, 93-101.

Božidar F i n k a, "Štokavski ikavski govori u Gorskom kotaru", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XX-2, 1977, 167-197.

Rajko G l i b o, "Govor i baština Polačana", *Zadarska smotra*, XLIII, 1994, 3-4, 249-286.

Ivica G u s i ć – Filip G u s i ć, *Rječnik govora Dalmatinske zagore i zapadne Hercegovine*, Zagreb, 2004.

Senahid H a l i l o v i ć, "Bosanskohercegovački govori", *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo, 2005, 15-51.

Ivana K u r t o v i ć, "O zakozjačkoj grupi govora", *Zbornik o Zagori*, 4, 2001, 173-177.

Ivana K u r t o v i ć, "O govorima šibenskoga zaleđa župe Konjevrate i Mirlović Zagora", *Konjevrate i Mirlović Zagora – župe Šibenske biskupije*, Zagreb, 2005, 533-540.

Josip L i s a c, *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskog narječja i hrvatski govori torlačkog narječja*, Zagreb, 2003.

- Iva L u k e ž i ć, "Čakavsko u štokavskom govoru Imotske krajine", *Čakavska rič*, XXXI, 2003, 1-2, 5-25.
- Mile M a m i ć, "Govor Lišana Ostrovačkih", *Zadarska smotra*, XLV, 1996, 4-6, 41-47.
- Vojislav M a t a g a, *Romanizmi u neretvanskome govoru*, Zagreb, 2003.
- Mate M a t a s – Duje Š i l o v i ć, "Mali rječnik i opis običaja zagorskih sela", *Zbornik o Zagori*, 1, 1995, 133-155.
- Mira M e n a c – M i h a l i ć, *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj*, Zagreb, 2005.
- Miloš O k u k a, *Govor Rame*, Sarajevo, 1983.
- Asim P e c o, "Ikavskočakavski govori zapadne Bosne (I dio: Uvod i fonetika)", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, I, 1975, 1-264.
- Asim P e c o, "Ikavskočakavski govor zapadne Bosne (II dio: akcenat, oblici, tekstovi)", *Bosanskohercegovački dijalektološki zbornik*, III, 1982, 7-258.
- Marko P e i ć – Grgo B a č l i j a, *Rečnik bačkih Bunjevaca*, Novi Sad–Subotica, 1990.
- Agostina P i c c o l i – Antonio S a m m a r t i n o, *Rječnik moliškobrvatskoga govora u Mundimitru*, Montemitro–Zagreb, 2000.
- Ivan P o p o v i ć, *Govor Gospođinaca u svetlosti bačkih govora kao celine*, Beograd, 1968.
- Nikola R a m i ć, "Livanjsko-duvanjski govorni tip", *Srpski dijalektološki zbornik*, XLVI, 1999, 263-426.
- Milan R e š e t a r, *Die serbokroatischen Kolonien Südtaliens*, Wien, 1911.
- Ante S e k u l i ć, *Rječnik govora bačkih Hrvata*, Zagreb, 2005.
- I. B. Š a m i j a, P. U j e v i ć, *Rječnik imotskoga govora*, Zagreb, 2001.
- Ivan Branko Š a m i j a, *Rječnik imotsko-bekijskoga govora*, Zagreb, 2004.
- Mate Š i m u n d i ć, *Govor Imotske krajine i Bekije*, Sarajevo, 1971.

VERNACULARS OF DALMATIAN ZAGORA AS PART OF NEW ŠTOKAVIAN
AND IKAVIAN DIALECTS

SUMMARY

A brief account is given of Ikavian and New Štokavian vernaculars of Dalmatian Zagora, their phonological, morphological, syntactic and lexical features. They are compared to other vernaculars of New Štokavian and Ikavian dialects. The conclusion is that the idioms of Dalmatian Zagora are typical Croatian vernaculars, which along with štokavisms also have some čakavisms.

KEY WORDS: *accentuation, čakavism, ikavism, štokavism*